Ausiàs March, matèria de poètica i de debat (de Santillana a Lope de Vega)

Rafael M. Mérida Jiménez
(Rice University, Houston, TX, EUA)

Sembla un tòpic parlar del coneixement de la poesia d'Ausiàs March entre els autors peninsulars del segle XVI: traduccions, al·lusions literàries i referències personals, basteixen un petit edifici de gran interès per reflexionar sobre la transmissió de la lírica al llarg del Renaixement (impresa i manuscrita), la trajectòria d'imatges i motius, o la sociologia de la lectura. Al llarg d'aquestes pàgines, però, desitjaria oferir unes poques notes a l'entorn d'un altre aspecte vinculat a la figura d'aquest "moralista laic" de l'Humanisme del segle XV, segons Batllori, que defineix el seu estatus: seria el que podriem anomenar la seva entitat com a *matèria de poètica i de debat.*[1]

[1] M. Batllori, *Humanismo y Renacimiento. Estudios hispano-europeos*, Barcelona: Círculo de Lectores, 1995, pp. 27-30.

"El Marqués de Santillana", de J. Inglés, 1455. Aquesta figura cabdal de les lletres castellanes era un gran coneixedor de la lírica catalana dels segles XIV i XV; gran amic de Jordi de Sant Jordi (Col·lecció del duc del Infantado, Madrid).

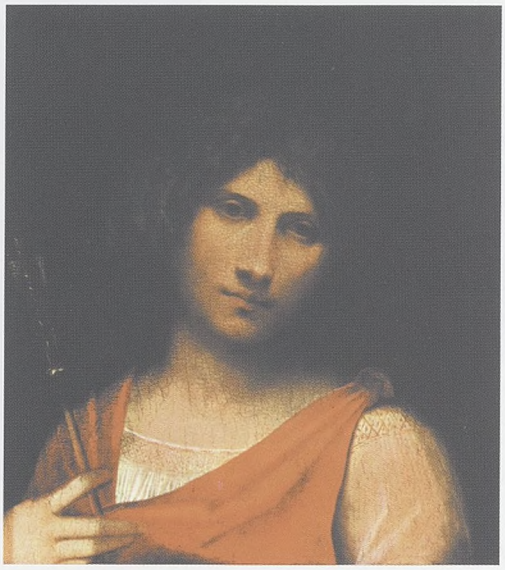

"El jove de la fletxa", de il Giorgione.

Recordem que la gran majoria d'autors medievals construeixen el seu espai literari a partir d'un *mapa* de referències amb noms i cognoms, més o menys personal segons un sentit de la originalitat creativa que no s'acosta en absolut a les nostres coordenades: un home de lletres d'aquella època es creava un arbre genealògic que el definia i sota el qual protegia la seva obra; una família, al mateix temps, que li permetia defensar-se i atacar a aquells que no compartien la seva visió del món transformada en literatura.

D'aquesta manera, per exemple, quan el Marquès de Santillana escriu al jove Conestable de Portugal a mitjan del segle XV el cèlebre *Prohemio e carta*, el seu repàs d'escoles i textos, de l'Antiguitat clàssica al seu present, li fa arribar fins a l'àrea cultural de la Corona d'Aragó, on destaca el trobador Guillem de Berguedà, Pau de Bellviure, Pere March, Jordi de Sant Jordi, Andreu Febrer i el nostre poeta:

> Mosén Ausias March, el qual aún biue, es grand trobador e omne de asaz eleuado spiritu.[2]

No oblidem que l'objectiu assolit de Santillana és configurar una apologia de la pràctica poètica, del seu llinatge i de la seva cultura, una cultura no ancorada al passat sinó viva, com el seu coetani March, qui combina la saviesa tècnica de la retòrica de la tradició trobadoresca provençal amb un contingut del més alt nivell *espiritual*. March, per tant, és utilitzat també com a autoelogi del propi Marquès, mirall que el defineix en tant que presència.

Santillana, un del principals introductors ibèrics de l'estil i de l'imatgeria del Petrarca poeta en llengua italiana (no confondre'l amb la diversa difusió de les obres en llatí d'aquest autor), comparteix amb Joan Boscà el mèrit d'haver donat a March un paper estelar del què va fruir durant el Segle d'Or castellà. La referència a Petrarca, des d'aquesta perspectiva, sembla necessària, car la valoració d'Ausiàs ve lligada a la del creador del *Canzoniere*: la lírica marchiana entesa com a *corpus* és, malgrat les diferències, la millor apropiació de l'estètica, nova i subjectiva, inaugurada per Petrarca que havien conegut les literatures hispàniques fins aleshores.[3]

Tanmateix, la diferència entre Santillana i Boscà és que March representa per al segon una influència definitoria de la seva poètica, distanciada de la tradició castellana medieval i novament introductora dels models italians. Tenim presents aquells versos que diuen

> Y al grande catalán, d amor maestro
> Aosias March, que en su verso pudo tanto,
> que enrriqueció su pluma el nombre nuestro
> con su fuerte y sabroso y dulce llanto.[4]

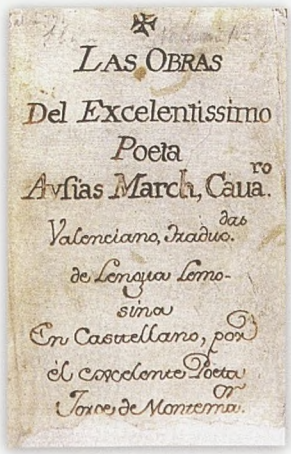

[2] A. Gómez Moreno (ed.), *El "Prohemio e carta" del Marqués de Santillana y la teoría literaria del s. XV*, Barcelona: PPU, 1990, p.60.

[3] Vegeu els panorames que ofereixen J.G. Fucilla, *Estudios sobre el petrarquismo en España*, Madrid: Annex LXXII de la *Revista de Filología Española*, 1960, i Mª Pilar Manero Sorolla, *Introducción al estudio del petrarquismo en España*, Barcelona: PPU, 1987.

[4] C. Clavería (ed.), Juan Boscán, *Obras*, Barcelona: PPU, 1991, p. 560.

Una altra epístola, la justament coneguda a la Duquessa de Somma, publicada quasi un segle després de l'anterior, ens recorda la dimensió del magisteri d'Ausiàs March sobre Boscà:

> Petrarcha fué el primero que en aquella provincia le acabó de poner en su punto, y en éste se ha quedado y quedará, creo yo, para siempre. Dante fué más atrás, el cual usó muy bien dél, pero diferentemente de Petrarcha. En tiempo de Dante y un poco antes, florecieron los proençales, cuyas obras, por culpa de los tiempos andan en pocas manos. Destos proençales salieron muchos authores ecelentes catalanes, de los quales el más ecelente es Osias March, en loor del qual, si yo agora me metiesse un poco, no podría tan presto bolver a lo que agora traigo entre las manos.[5]

Per aquesta raó, podem anar descobrint les influències directes de March en la poesia de Boscà, tant la catalana com la castellana. Aixi i tot, el que m'interessa subratllar és la "justificació genealògica" emprada per aquest autor amb l'objectiu de omplir de sentit el canvi que operà en l'ús i l'adaptació de la mètrica italiana i el seu allunyament de la lírica *cancioneril*. Boscà és encara, des d'aquesta óptica, bastant medieval, car s'empara en unes *autoritats* de prestigi vell i en d'altres coetànies (Andrea Navagero i Garcilaso de la Vega) per explicar la seva tècnica després de molts anys de pràctica i de reconeixement de l'importancia del valencià. Com apunta Joan Ferraté, "gràcies primer que res a l'autoritat exercida pel ciutadà Joan Boscà damunt dels seus companys poetes, la posició eminent d'Ausiàs March ja havia quedat establerta fins i tot abans que se n'hagués imprès un sol vers".[6]

Aquest fet ens explica que malgrat que la primera edició impresa de les poesies completes de March no va aparèixer fins el 1543, quatre anys abans ja havia vist la llum l'antologia bilingüe de quaranta-sis poemes traduits per Baltasar de Romaní, a la qual s'anteposa una epístola proemial dirigida al Duc de Calabria, a qui es dedica el volum:

> Pues, como ya la experiencia del mundo y mi edad me retruxessen en los baxos techos de mi casa, buscando algunos libros en que leyesse, hallé entre los otros las moralidades de Osias Marco, cavallero valenciano, en verso limosín escritas, y trabajando d'entender sus difficultades, tantas vezes leyendo lo que dudava puse la vista por sus metros, que fuí movido a traduzillos en lengua castellana por su mismo estilo. Si por este trabajo alguna merced merezco, sea que Vuestra Excelencia a los sabios mande corregir mis faltas, y a los embidiosos que traduzgan las otras obras de Osias Marco que aqui faltan.[7]

Romaní no és un poeta sinó un cavaller que vol fer seu l'esperit d'unió de les armes i de les lletres, tan comú durant el seu segle. La seva humilitat és clarament un tòpic que vol destacar la dificultat de la seva tasca. La "moralitat" de March es projecta sobre la

[5] M. de Riquer, A. Comas, J. Molas (eds.), *Obras poéticas de Juan Boscán,* Barcelona: Universitat, 1957, pp. 90-91.

[6] J. Ferraté (ed.), *Les poesies d'Ausiàs March. Introducció i text revisat*, Barcelona: Quaderns Crema, 1994, p. 468.

[7] E. Duran y J. Solervicens (eds.), *Renaixement a la carta,* Vic: Eumo, 1996, p. 121.

Pati, escala i galeria de l'Hospital de Lleida (s. XV-XVI).

Frontispici del *Llibre del joc d'escacs*, de Jacopo de Cessolis.

virtut del Duc i del seu avantpassat, "aquel muy alto y muy poderoso, sapientíssimo, franco y valeroso rey don Alfonso de Aragón", o sigui Alfons el Magnànim. Ausiàs March resulta novament utilitzat com a producte d'una època gloriosa que convé recordar i emular.

Ben diferent és la proposta de Jorge de Montemayor, l'autor de la *Diana*, qui va viure a València al final de la seva vida i que un any abans de morir, al 1561, va veure publicada la primera part de la seva versió del corpus de March. Un total de noranta-sis peces, adaptades en octaves reals i hendecasíl·labs la majoria, que seguint la pràctica habitual del moment van precedits de poemes a manera de pòrtic, entre els quals figura aquest sonet del traductor dedicat a March:

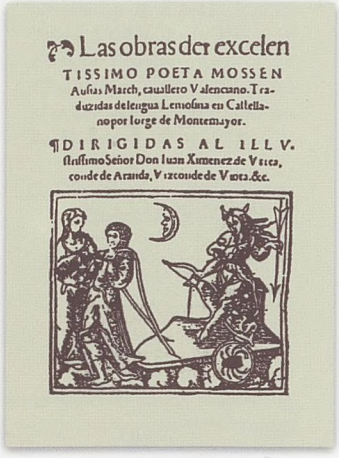
Las obras del excelen
TISSIMO POETA MOSSEN
Ausias March, cauallero Valenciano. Traduzidas de lengua Lemosina en Castellano por Iorge de Montemayor.
¶DIRIGIDAS AL ILLV.
ſtriſſimo Señor Don Iuan Ximenez de Vrrea, conde de Aranda, Vizconde de Vrrea, &c.

Divino ingenio que, con alto buelo,
tus versos a las nuves levantaste,
y a tu Valencia tanto sublimaste
qu'Esmirna y Mantua quedan por el suelo.
Con alta erudición, divino zelo,
en tal grado tu musa aventajaste,
que claro acá en la tierra nos mostraste
la parte que ternás allá en el Cielo.
No fue Minerva, no, la que ayudava
a levantar tu stylo sobr'humano
ni uviste menester al roxo Apollo,
spíritu divino te inspirava,
el qual assí movió tu pluma y mano
que fuiste entre los hombres uno solo.[8]

Tan interessant, però, com aquesta peça em sembla el sonet laudatori de Cristóbal Pellicer dedicat a Montemayor, integrat al mateix volum, car mostra més clarament la dimensió poètica i de debat que sens dubte pretenia el llibre:

Si la toalla es prueva muy entera
por el pintor Parrasio debuxada,
con que fue la ventaja averiguada
que al muy famoso Zeuxis él tuviera;
Pues siendo tal artífice qual era,
la toalla que en la tabla vio pintada
quiso quitar con mano apresurada,
creyendo Zeuxis fuesse verdadera.
Quien con Ausias March os ygualare,
illustre portugués, muy poco haría,
si no's hiziesse más aventajado.
Pues si el mesmo Ausias resuscitasse,
esta versión, sin falta, pensaría
ser más original que no traslado.[9]

[8] M. de Riquer (ed.), Ausias March, *Poesías* (traducció de Jorge de Montemayor), Barcelona: Planeta, 1990, p.11.

[9] *Ibid.*, p. 9.

Detall de la "Mare de Déu de l'Anunciació", de Antonello da Messina (Museo Nazionale, Palerm).

Evidentment, podem pensar que es tracta d'una simple apologia de Montemayor, poeta nascut prop de Coimbra que no tan sols escriu en castellà sinó que gosa traduïr del valencià, sens dubte amb un cert èxit. A més, però, és també un elogi de la seva escola poètica, car iguala el model celebrat, el mestre, amb la versió, el, diguem-ho així, deixeble. El debat s'eixampla amb la "vida" que redactà Diego de Fuentes i que s'inclou a les edicions posteriors del volum de Montemayor, els anys 1562 (impresa a Saragossa) i 1579 (a Madrid):

> Y tanto caminó (March) por este tan honrado trabajo, que después de por muchas excelencias suyas, fue laureado por poeta, no menos affamado que lo fue el doctíssimo Francisco Petrarca en nuestros tiempos. De cuyo origen no poca razón tendrían los cavalleros de oy de la procurar imitar en algunos passos y no dexar estas artes en poder de los siervos, pues no en balde fueron dichas liberales, sino por ser dedicadas para solamente los libres.[10]

Evidentment, la valoració de March serveix ara com una comminació davant les nous corrents poètiques que comencen a difondre's per la Península, i que culminarà amb les diverses estètiques que s'obren cap al nou segle. Una singular referència que obre novament el debat entre escoles (al definir un concepte de lírica amorosa) i que podria tancar les observacions d'aquestes pàgines és la que ens ofereix Lope de Vega en la seva poètica a la manera epistolar dirigida a Juan de Arguijo al final de l'edició de 1602 de las *Rimas*:

> La poesía casta, limpia, sincera, aunque sea amorosa, no es ofensiva, que no lo ha parecido la del Petrarca a ningún recatado ingenio; la del Serafino Aquilano, el Cardenal Bembo, Luis Alemani, Aníbal Nozolino,Vulteyo, francés; los dos Tassos y otros, aunque amorosos, honestísimos poetas. Ni dejó San Augustín de leer y encarecer el libro cuarto de la *Eneida*, por ser tierno, sino por el testimonio levantado injustamente a Dido, de que también se queja Ausonio. Castísimos son aquellos versos que escribió Ausias March en lengua lemosina, que tan mal, y sin entenderlos, Montemayor tradujo. Bien parecían antiguamente aquellos conceptos amorosos dichos con la blandura de los pensamientos y no ofendiendo la gravedad de los que los sentían."[11]

"Estudi de cavall per al monument Sforza", de Leonardo Da Vinci (The Royal Library, Windsor Castle).

[10] *Ibid.*, pp. 227-228.

[11] J.M. Blecua (ed.), Lope de Vega, *Obras poéticas*, Barcelona: Planeta, 1983, p. 289.

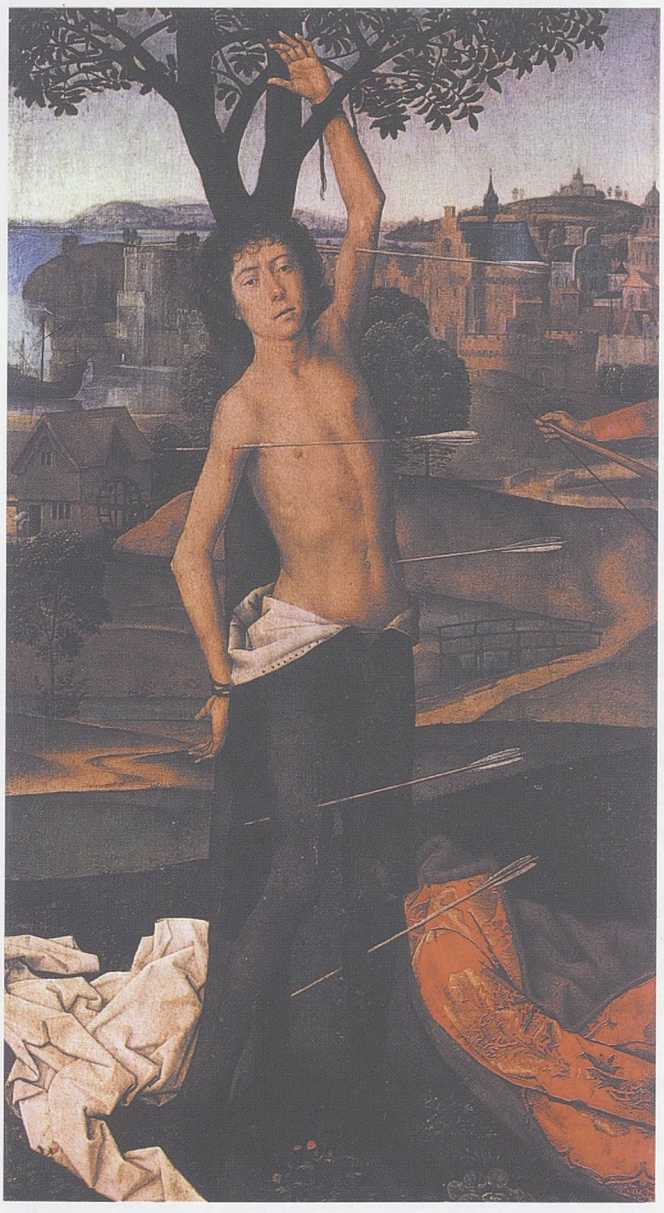

Detall de "El martiri de Sant Sebastià", de Hans Memling (Musées Royaux des Beaux Arts de Belgique, Bruxelles).